

ANUARIO BRIGANTINO

2021

N.º44

ANUARIO BRIGANTINO

Fundado por D. Francisco Vales Villamarín

Comité Científico

Ángel Arcay Barral (director)

Xosé M.ª Veiga Ferreira (subdirector)

Alberto López Fernández (secretario)

Martín Almagro Gorbea

Fernando Alonso Romero

Manuel Ares Faraldo

Manuel Ma de Artaza Montero

Pablo Cancelo López

Marta Colón Alonso

Concepción Delgado Corral

Alfredo Erias Martínez

M.ª Jesús Lorenzo Modia

Carmen Manso Porto

Xosé Luís Mosquera Camba

Manuel Núñez Rodríguez

James Duran/Séamas Ó Direáim

Carlos Pereira Martínez

Antonio Raúl de Toro

Daniel Lucas Teijeiro Mosquera

Xesús Torres Regueiro

José Manuel Vázquez Mosquera

Sempre no recordo (†):

José Antonio Fernández de Rota

Antonio Meijide Pardo

José Antonio Miguez Rodríguez

Xulio Cuns Lousa

José García Oro

Luis Monteagudo García

Xosé Ramón Barreiro Fernández

Colaboradores técnicos:

Yosune Duo Suárez

Martín Fernández Maceiras

Silvia Muíño Naveira

José Luis Pariente

Ermita Rodríguez Pérez

EXCMO. CONCELLO DE BETANZOS

2021 n.º 44

Dos traballos asinados
responden os seus autores;
dos demais, a dirección do
ANUARIO BRIGANTINO

Data límite de admisión de
orixinais:
31 de MARZO

REDACCIÓN E INTERCAMBIO

Concello de Betanzos
Arquivo e Biblioteca Municipais

Rúa Emilio Romay, 1
15300 Betanzos, A Coruña

Tlf. 981 77 36 93
anuariobrigantino@betanzos.net

O *Anuario Brigantino* é unha revista de investigación, editada polo Concello de Betanzos. A presentación e a aceptación de traballos implica a cesión automática de dereitos de publicación por parte do autor, tanto en formato papel como en Internet.

Está considera na categoría “C-Normal” segundo a valoración do Ministerio de Cultura e clasificada así mesmo pola UNESCO (080000, Multidisciplinares. Humanidades). Aparece tamén integrada nas seguintes bases de datos: RISO e ISOC, esta realizada polo *Centro de Información y Documentación Científica* (C.I.N.D.O.C.) do C.S.I.C; DICE (*Difusión y Calidad Editorial de las Revistas Españolas de Humanidades y Ciencias Sociales y Jurídicas*); DIALNET (*Portal de Difusión de la Producción Científica Hispana*); RILM *Abstracts of Music Literature* (*Repertoire International de Litterature Musicale*); MIAR (*Matriu d'Informació per a l'Avaluació de Revistes*); LATINDEX (*Difusión y Calidad Editorial de las Revistas Españolas de Humanidades y Ciencias Sociales y Jurídicas*); *Ulrich's Periodicals Directory*; REBIUN (*Red de Bibliotecas Universitarias Españolas*); CARHUS Plus + 2018; RESH (*Revistas Españolas de Ciencias Sociales y Humanidades*).

Cuberta:

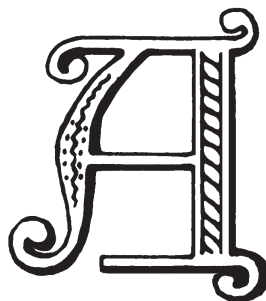
*Debuxo dun fragmento da fonte da
Diana Cazadora de Betanzos deseñada
por Pedro Villar.*

Contracuberta:

*Debuxo a partir fotografía de Ferrer
"Vendedoras na rúa da Porta da Vila".*

*Deseño da cuberta, composición e
maqueta: Yosune Duo Suárez.*

*Depósito legal: C-680/96
ISSN: 1130-7625
Imprime: LUGAMI*

ÍNDICE

* Gravados rupestres no concello de Paderne, polo GRUPO DE ARQUEOLOXÍA DA TERRA DETRASANCOS.....	11
* Dous machados de tope inéditos do Museo das Mariñas e o «Grupo 29» de Luis Monteagudo, por JOSÉ SUÁREZ OTERO.....	23
* Un pequeno puñal de espigo inédito del Museo das Mariñas: sobre armas, imagen y “representación” en los inicios de la Edad del Bronce, por JOSÉ SUÁREZ OTERO.....	33
* Nuevos elementos arqueológicos en Coirós (A Coruña), por DAVID FERNÁNDEZ ABELLA.....	41
* Ara romana de Perbes <i>Conventus Lucensis</i> , provincia Hispania Citerior, por FELIPE ARIAS VILAS e M. ^a DOLORES DOPICO CAÍNZOS.....	55
* Revisións y actualizacións del <i>corpus</i> de inscripciones romanas de Galicia (Hispania citerior), por JUAN MANUEL ABASCAL.....	59
* La Virgen de la Leche de Santa María de Conxo, por CARMEN MANSO PORTO.....	101
* Benfactores de la provincia de A Coruña: Los legados a los Establecimientos de Beneficencia Provincial (II), por MANUEL FIAÑO SÁNCHEZ.....	151
* Los Verederos de Betanzos 1789-1831, por ANDRÉS MOSQUERA GALÁN.....	177
* Crónica del Somatén Armado en el Partido de Betanzos (1920-1932), por JOSÉ LUIS CRESPO GARRIDO.....	185
* 10 anos do Memorial Carlos López García-Picos: a homenaxe de Betanzos ao seu músico máis internacional, por JAVIER ARES ESPÍÑO.....	233
* La restauración del retrato de Carmen Echeverría-Olaverri pintado, por Víctor Morelli, por CREA Restauración S.L.....	243
* A Porta da Vila de Betanzos: a súa demolición e ensanche, por DANIEL LUCAS TEIJEIRO MOSQUERA.....	267

* Os deportados galegos nos campos de concentración da Alemaña nazi (1940-1945). O caso da comarca de Betanzos, por ALBA GARRIDO FERNÁNDEZ e CARLOS LOZANO GONZÁLEZ.....	307
* “ <i>En las orillas del Sarela</i> ”. Exclaustración, xardín e literatura no pazo de San Lourenzo, por RICARDO VARELA.....	321
* A representación da tecnoloxía no parque do Pasatempo de Betanzos. Análise do mergullador e do dirixible, por YOSUNE DUO SUÁREZ.....	339
* Luis Cortiñas (1900-1987). Nacionalismo, republicanismo, condena e exilio, por XESÚS TORRES REGUEIRO.....	357
* As obras particulares no Arquivo municipal de Betanzos (1931-1962), por ÁNGEL ARCAÏ BARRAL.....	453
* Actualizando a tradición: uns Xogos Florais do século XXI, polo grupo PESQUEDELLAS.....	479
* ACONTECEMENTOS DO ANO.....	487
* ENTIDADES CULTURAIS.....	519
* Presentación do Anuario Brigantino 2020, por ANTOLÍN SÁNCHEZ PRESEDO.....	537
* Presentación do anuario brigantino 2020: palabras de despedida do seu director (15 de outubro de 2021), por ALFREDO ERÍAS MARTÍNEZ.....	551
* Homenaxe a Alfredo Erías, pola REDACCIÓN DO ANUARIO BRIGANTINO.....	559

Gravados rupestres no concello de Paderne

GRUPO DE ARQUEOLOXÍA DA TERRA DE TRASANCOS*

Sumario

Presentamos un estudo dos gravados rupestres no concello de Paderne (A Coruña), que axuda a ir completando o inventario de gravados que ven realizando a nosa Asociación na provincia da Coruña.

Abstract

We present a study of rock engravings in the municipality of Paderne (A Coruña), which helps to complete the inventory of engravings that our Association in the province of A Coruña has been carrying out.

I-INTRODUCCIÓN

Este estudo é continuación dos traballos realizados pola nosa Asociación, sobre a arte rupestre nas comarcas de Ferrol, Eume e As Mariñas dende 1996. Neste caso os traballos centrámolos no concello de Paderne (A Coruña), no que xa fora localizado en 1994 unha estación rupestre no lugar das Travesas, parroquia de Vigo¹.

Os gravados localizados ata a data centráronse na parroquia de San Xulián de Vigo que é a única parroquia deste concello na que se asenta nunha vea granítica que dende o concello de Narón atravesa a provincia de N-S ata o concello de Sobrado. Esta vea, denominada Macizo Espenuca, está formada por granitos pouco ou moi pouco deformados e na que xa localizamos gravados nos concellos de Narón, Fene, Cabanas², Pontedeume³, Vilarmaior⁴, Monfero⁵ e Irixoa⁶ ó N do concello de Paderne e nos de Aranga, Coirós⁷ e Oza-Cesuras ao S.

II-SITUACIÓN XEOGRÁFICA

Paderne é un concello duns 39,8 km² situado na área xeográfica da comarca das Mariñas orientais. Linda ó N cos concellos de Miño, Vilarmaior e Irixoa, ó L con Irixoa, ó S con Coirós e Betanzos e ó O con Bergondo. Na actualidade está dividido en nove parroquias: San Pantaleón de Viñas, Santa María de Souto, San Salvador de Vilouzás, Santo André de Obre, San Xoán de Paderne, Santiago de Adragonte, Santo Estevo de Quintás, San Xoán de Vilamourel e San Xulián de Vigo.

O clima sitúase baixo o dominio climático oceánico-húmido, propio da costa setentrional galega, caracterizado por precipitacións abundantes e unha suavidade térmica. No aspecto litolóxico está composto maioritariamente por rochas de xistos e como indicamos tan só por granitos pouco deformados, na parte oriental do concello.

*A Asociación Cultural «Grupo de Arqueoloxía da Terra de Trasancos» constituíuse en Ferrol en 1991, tendo por fins a investigación, inventariado, divulgación e preservación do patrimonio histórico-arqueolóxico.

III-DISTRIBUCIÓN XEOGRÁFICA DOS GRAVADOS

O traballo desenrolado tan so permitiu localizar gravados na parroquia de San Xulián de Vigo (fig. 1), que é a parroquia de maior extensión do concello e encóntrase situada na zona L-SL do mesmo. Para unha mellor comprensión do texto describiremos os gravados pola súa situación xeográfica de N-S e O-L.

1) **Cal do Pico** (Coordenadas UTM 572114 – 4793634, altitude 399 m). Afloramento a rasdo chan de 4 m N-S x 2 L-O. Na parte superior amosa un circuliño simple de 16 cm de Ø.

2) **O Carballal** (Coordenadas UTM 569857 – 4793065, altitude 268 m). Pequena pedra situada a carón do camiño da Lavandeira, cunhas dimensións de 1,55 m N-S x 2,30 L-O e 1 m de altura. Nela podemos ollar dúas cruces latinas de 34 x 28 cm e 28 x 24 cm respectivamente; na parte superior, unha cazoleta ovalada de 18 x 10 cm; once cazoletas de entre 4 e 9 cm de Ø, dúas delas unidas por unha canle e outra de 8 cm de Ø cun suco de saída de 20 cm de longo.

3) **Xesteira-1** (Coordenadas UTM 570360 – 4792893, altitude 288 m). É un afloramento moi fragmentado e con claros síntomas de ser utilizado como canteira. A pedra máis ó N, deste afloramento, ten unhas dimensións de 2,10 m N-S x 3,70 L-O e unha altura que oscila entre os 1,50 m polo S e os 3,40 polo L. Nel localizamos tres cazoletas de 7,5 a 6,5 cm de Ø, dunha delas sae un suco de 15 cm de longo.

4) **Xesteira-2** (Coordenadas UTM 570368 – 4792817, altitude 293 m). Gran afloramento, en forma de esporón, cortado polo L-S-O e inclinado ó O de 5,30 m N-S x 10,80 L-O e unha altura de máis de 5 m polo S. A pesares das súas dimensións non localizamos máis que catro cazoletas de 9 a 6,5 cm de Ø, bordeando dúas pías naturais de 38 e 53 cm de Ø.

5) **A Portela** (Coordenadas UTM 570895 – 4792774, altitude 303 m). Afloramento fragmentado de tres pedras, a máis grande de 2,70 m N-S x 4,60 L-O e 1,70 m de alto, na parte alta do mesmo hai 15 cazoletas de 4 a 15 cm de Ø e outra cazoleta de 14 cm con suco de saída. Na pedra de inferior hai tres cazoletas de 5 a 7 cm de Ø e nunha pedra separada 5 m ó O, tamén outras dúas cazoletas.

6) **O Penedo** (Coordenadas UTM 570854 – 4792475, altitude 334 m). Son dous grandes afloramentos no alto do monte de Penedo, no que se encontran os depósitos de auga para os lugares de Vión, Portela, etc. A pedra na que se apoia o depósito ten unhas dimensións de 1,98 m N-S x 5,50 L-O e unha altura de 1,40 m, na parte L, hai dúas cazoletas 4 e 6 cm de Ø. Na outra pedra, de 4,30 m N-S x 3,30 L-O e unha altura de 3,20 m polo L, podemos ollar catro cazoletas de 4 a 12 cm de Ø.

7) **A Revolta** (Coordenadas UTM 570920 – 4791909, altitude 228 m). Afloramento fragmentado de 3 m N-S x 5,80 L-O e unha altura que oscila entre 0,60 m polo N ata 1,80 polo S. Na parte superior hai cinco cazoletas de entre 4,5 a 10 cm de Ø; un pequeno círculo de 12 cm de Ø con cazoleta central de 6 cm e unha cruz de 15 x 10 cm, nun plano inferior cara ó O, outra cazoleta de 9 cm de Ø.

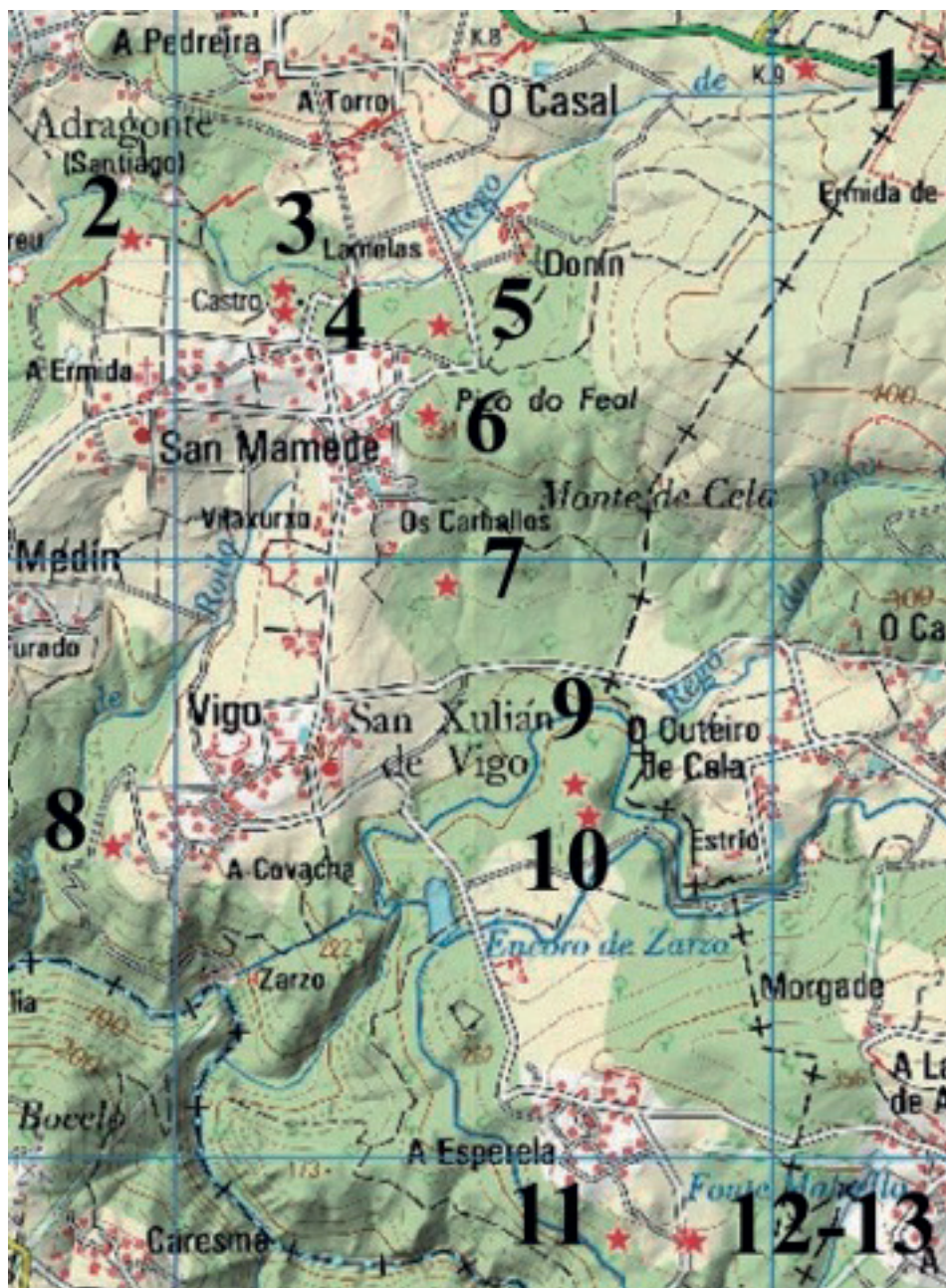

Fig. 1. Mapa de situación dos paneis con gravados na parroquia de San Xulián de Vigo (Paderne, A Coruña).

Foto 1. Panel fragmentado de A Perdiz - 1 (San Xulián de Vigo, Paderne).

8) **As Travesas**⁸ (Coordenadas UTM 569794 – 4791035, altitude 173 m). Segundo os autores o afloramento ten unhas dimensións de 6,10 m N-S x 6,35 L-O, nel identificaron nove combinacións de dous a catro círculos concéntricos de entre 18 cm a 32 cm de Ø, un deles con suco de saída; e doce cazoletas, dúas delas unidas por un suco. Na actualidade non é posible comprobar estes datos, posto que o afloramento encóntrase dentro da finca «Corax Fauna», máis concretamente no espazo onde descansa un tigre de bengala, polo que é posible que sexa un dos gravados mellor gardados do mundo.

9) **A Perdiz - 1** (Coordenadas UTM 571344 – 4791242, altitude 233 m). É un gran afloramento moi fragmentado en pequenas pedras. Na parte superior que é onde atopamos cazoletas, ten unha dimensións totais de 11 m NO-SL x 3,50 m de ancho. En total localizamos nove cazoletas en catro pedras, cunhas dimensións de entre 7 a 14 cm de Ø (foto 1).

10) **A Perdiz - 2** (Coordenadas UTM 571389 – 4791131, altitude 230 m). Afloramento de varias pedras, cunhas medidas totais de 7,40 m N-S x 5 de L-O. No momento de fotografalo podemos ollar vinte e dúas cazoletas e un figura con forma de «cogomelo», do que non temos precedentes na nosa zona. Non podemos aportar medidas de todos estes gravados, xa que na actualidade, enriba deles hai unhas abelleiras.

11) **Monte da Pena** (Coordenadas UTM 571485 – 4789727, altitude 245 m). Trátase dun afloramento que serve de linde fincas, conservando un valo de pedras polo L e pola cabeceira do N. Ten unhas dimensións de 5,80 m N-S x 4,20 L-O e unha altura de 1,50 m polo L.

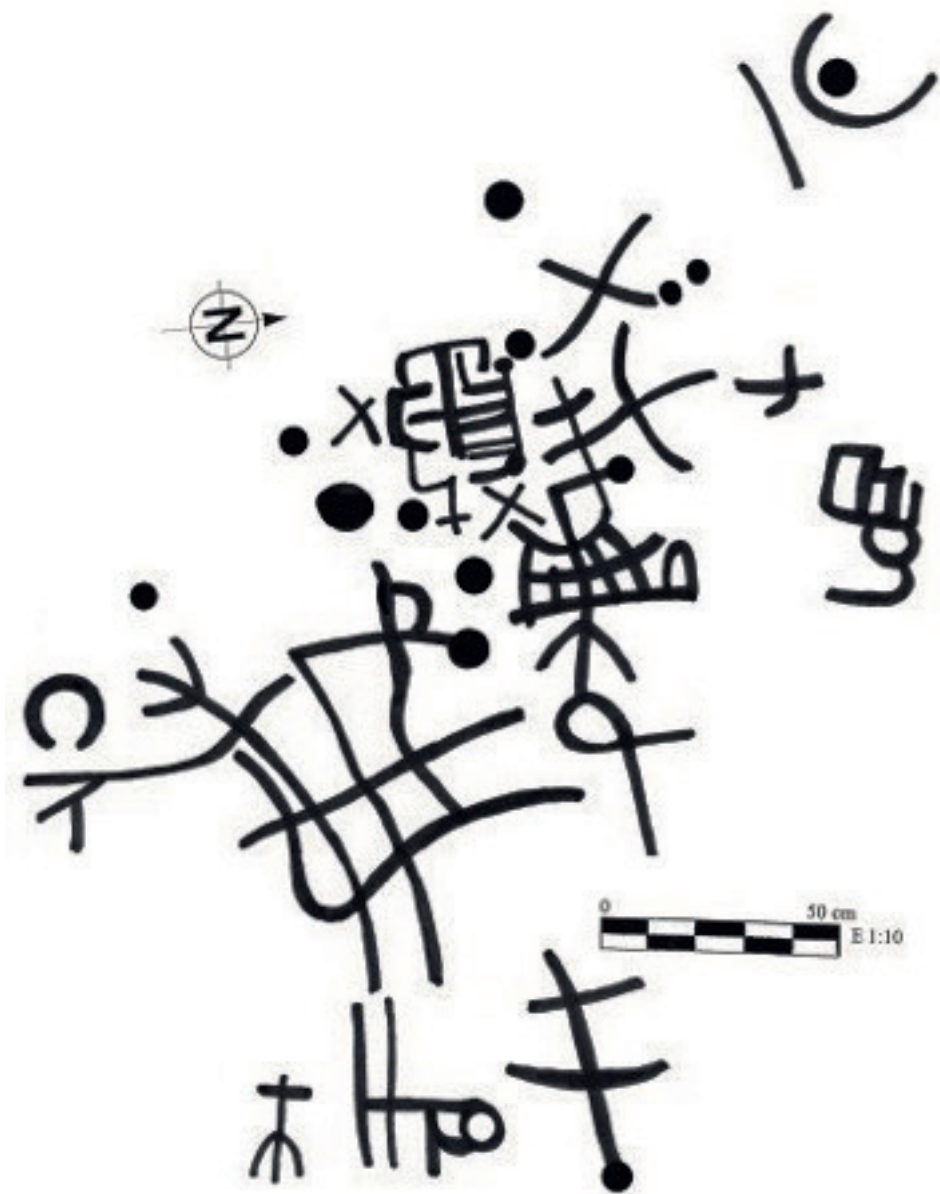

Fig. 2. Debuxo do gravado de Monte da Pena (San Xulián de Vigo, Paderne).

Foto 2. Panel de gravados de Monte da Pena (San Xulián de Vigo, Paderne).

O afloramento conserva gravados na parte superior da pedra e na parte vertical da cara L. As formas representadas son de difícil interpretación (figura 2 e foto 2), xa que forman un conxunto con multitude de trazos rectilíneos, cruciformes, cadrados, rectángulos, que se entrelazan entre si; tamén hai nove cazoletas e o resto do que podería ser un semicírculo con cazoleta central. Na nosa opinión, a maioría dos gravados representados terían unha cronoloxía máis moderna.

12) **O Cal - 1** (Coordenadas UTM 571708 – 4789720, altitude 256 m). Afloramento cortado polo O por unha pista sen asfaltar. Ten unhas dimensións de 5,30 m N-S x 2 L-O e 1,80 m de alto polo O. Na parte superior, onde hai unha pia natural, podemos ollar sete cazoletas de entre 3 a 7 cm de Ø e unha cruz latina de 15 x 14 cm.

13) **O Cal - 2** (Coordenadas UTM 571738 – 4789715, altitude 258 m). Afloramento cunhas dimensións de 4,30 m N-S x 2,60 L-O e unha altura máxima de 0,80 m polo S. E un afloramento inzado de cazoletas, nel podemos ollar cincuenta e unha cazoletas de entre 3 e 15 cm, tres delas unidas por unha canle e outra que posiblemente tería un aro que a rodea; tamén ollamos un cazoleta ovalada 16 x 8 cm que conserva un aro que a rodea, en un extremo da pedra o resto dun círculo simple de 18 cm de Ø (fig.3). Recentemente estes gravados, aínda sen inventariar, sufriron unha agresión ó facer a limpeza da finca que borrou parte do grupo de cazoletas que estaban unidas por unha canle (fotos 3 e 4).

IV-CONCLUSIÓNS

Durante este traballo, foron localizados trece estacións con gravados rupestres. Un resultado pobre si o comparamos cos concellos limítrofes, cara ó N, e sobre todo si o comparamos coa variedade de motivos representados, que no caso de Paderne son

maioritariamente cazoletas. Tamén a diferenza dos seus concellos limítrofes, no que predominan as estacións rupestres con combinacións circulares, figuras que en Paderne, so están representadas na estación das Travesas e con un so motivo nas estacións de Cal de O Pico, A Revolta e O Cal-2.

Foto 3 e 4. Panel de O Cal - 2, antes e despois da agresión sufrida en 2021
(San Xulián de Vigo (Paderne)).

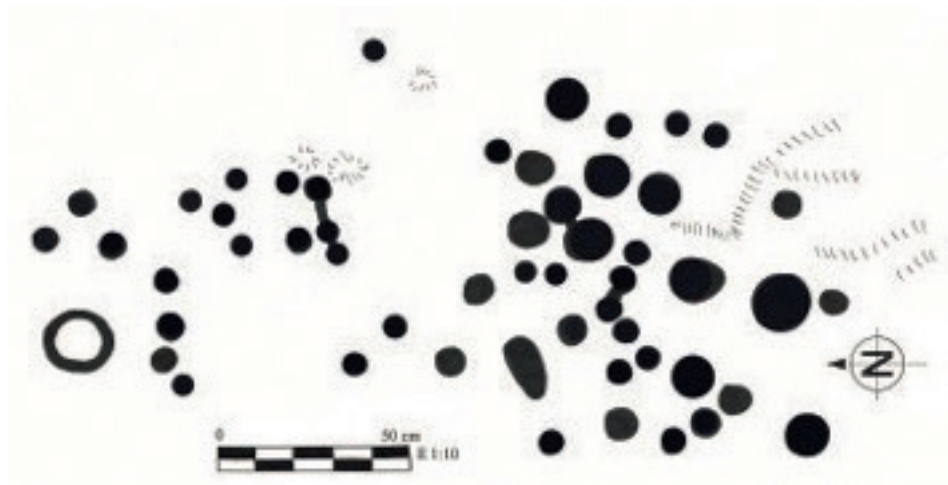

Fig. 3. Debuxo do panel O Cal - 2 (San Xulián de Vigo, Paderne).

Tamén hai que dicir que o territorio prospectado é moi inferior ao realizado en outros concellos, xa que como indicamos, o granito tan so está presente na parroquia de San Xulián de Vigo, unha das nove parroquias deste concello, o cal limita bastante a cantidade de estacións localizadas. A maiores ó S desta parroquia está formada por unha ladeira agreste e con forte inclinación cara ó río Mandeo, zona de difícil prospección e con grandes afloramentos moi erosionados.

A localización destes trece novos paneis ven completando o amplo catálogo de estacións rupestres no NO da provincia da Coruña, catálogo que temos previsto aumentar nos próximos anos nos concellos limítrofes cara ó S (Aranga, Coirós e Oza-Cesuras).

Esta simplicidade aparente na representación dos gravados puidera ter relación cunha zona marxinal da vea granítica, que nos seus extremos presenta unha maior deformación do granito, con grao máis groso, pero os resultados que xa temos dos concellos de Aranga e Coirós, permítenos aseverar, que si ben non hai unha gran cantidade de combinacións circulares, está é moi superior a do concello de Paderne.

V-AS CAZOLETAS A DEBATE

Dende o punta de vista artístico, as cazoletas son as representacións máis simples, trátase de gravar un so punto sobre un soporte. Con total seguridade esa cazoleta, evolucionaría cun círculo arredor e partires de aquí a formas máis complexas. Partindo desta premisa, é posible que por tanto as cazoletas sexan as representacións rupestres máis antigas. Ademais, algúns autores⁹ sosteñen que existe unha vinculación das cazoletas con os espazos visuais e liñas de tránsito no que se sitúan os enterramentos megalíticos, o cal en certo modo nos viría a confirmar a antigüidade destas representacións que nos

retrotraerían da Idade do Bronce, que é onde se engloban os petróglifos galegos, ao megalitismo.

Pero tamén somos conscientes de que como representación máis simple, as cazoletas, cronoloxicamente se empregaron dende a prehistoria ata épocas modernas, sobre todo, asociadas e como lindes de termos.

Baixo está hipótese radica a importancia que teñen estes novos paneis localizados no concello de Paderne, que si ben puideran ser dunha cronoloxía moderna, tamén poderían pertencer as representacións máis antigas, representacións que se conservan tanto en granito, como esquisto e lousa, algo moi importante, se temos en conta que unha parte importante de Galicia non conta con soporte granítico e polo tanto o territorio quedaría ermo de representacións rupestres.

Sen embargo, dende fai pouco tempo, a Administración autonómica mudou a súa política á hora de inventariar estes gravados que ata o de agora considerábanse como xacementos (GA), e como tales tiñan a súas normas de protección como calquera outro xacemento, para pasar a ser referencia (RE) cun nulo ámbito de protección. Vaia por diante que na nosa opinión parecenos desmesurado inventariar unha pedra con unha ou dúas cazoletas, como se viña facendo ata o de agora, poñendo un ámbito de protección como a calquera outro petróglifo, coas conseguíntes restricións que creaba e crea nos PXOM dos concellos. Pero ese mal xa foi feito dende hai tempo e agora é difícil de arranxar administrativamente ó estar plasmados nos plans urbanísticos.

Non parece a mellor solución retirarlle a protección como xacemento a todas as pedras con cazoletas, xa non pola cantidade de gravados, senón porque estas como dixemos anteriormente poden ser as representacións máis antigas que conservamos, ou poden estar relacionados con monumentos megalíticos, ou poden estar asociadas a outros paneis con gravados dos que de momento non acabamos de encontrar a relación.

Quizais sería máis propio que Administración fixara unhas normas para incluílas ou non como xacementos e que os criterios foran en función da paisaxe arqueolóxica da zona ou en función dos elementos que rodean estes gravados. Algo que os arqueólogos nas súas prospeccións deberían interpretar sobre estas representacións rupestres.

Durante a nosa longa traxectoria localizamos varios paneis con gravados de cazoletas que foron catalogados como referencia (RE) nos PXOM. Nunha revisión posterior, con condicións de luz óptimas e mesmo nocturnas, puidose ver que teñen círculos concéntricos, coas conseguíntes alteracións e danos sufridos ao non ter a protección axeitada (foto 5)¹⁰. A tarefa non é doada, posto que de seguro que está suxeita a moitos tipos de interpretacións, e de algún xeito a Administración debería fixar unha norma xenérica, en base un criterio. Por iso creemos que é sensato levar as CAZOLETAS A DEBATE.

Foto 5. Panel de Chousa do Conde, no que apreciase as agresións sufridas na limpeza do monte (Santa María de Doroña, Vilarmajor).

NOTAS

¹ Erias Martínez, A. e Pena Graña, A., 1994 «Una estación rupestre nas Mariñas de Betanzos: As Travesas (Vigo, Paderne, A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 17, páxs. 27-32.

² Grupo de Arqueoloxía da Terra de Trasancos (G.A.T.T.), 2006 «Gravados rupestres no Couto dos Golpes (Santa Cruz do Salto, concello de Cabanas)», *Anuario Brigantino*, 29, páxs. 11-22.

³ G.A.T.T., 2019 «Gravados rupestres no concello de Pontedeume», *Anuario Brigantino*, 42, páxs. 11-20.

⁴ G.A.T.T., 1999 «Gravados rupestres en San Xurxo de Torres (Vilarmador, A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 22, páxs. 21-34; idem, 2003, «Gravados rupestres na comarca do Baixo Eume», *Anuario Brigantino*, 26, páxs. 51-76; idem, 2008, «O Monte da Calvela: unha estación rupestre singular no concello de Vilarmador», *Anuario Brigantino*, 31, páxs. 11-32; idem, 2009, «Novos gravados rupestres nas parroquias de Torres e Vilamateo-Concello de Vilarmador- (I)», *Anuario Brigantino*, 32, páxs. 11-30; idem, 2011, «Novos gravados rupestres nas parroquias de Vilarmador, Torres e Vilamateo - Concello de Vilarmador(II)», *Anuario Brigantino*, 34, páxs. 27-46; idem, 2020 «Novos gravados rupestres no concello de Vilarmador: primeiras representacións de armas e animais», *Anuario Brigantino*, 43, páxs. 11-28.

⁵ G.A.T.T., 2003, «Gravados rupestres na comarca do Baixo Eume», *Anuario Brigantino*, 26, páxs. 51-76; idem, 2016 «Gravados rupestres Concello de Monfero (A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 39, páxs. 11-26.

⁶ G.A.T.T., 2012 «Gravados rupestres Concello de Irixoa (A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 35, páxs. 11-24.

⁷ G.A.T.T., 1998 «Gravados rupestres na parroquia de Sta Mª de Ois (Coirós, A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 21, páxs. 29-34; idem, 2001 «Novas estacións rupestres na parroquia de Sta mª de Ois (Coirós, A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 24, páxs. 33-38.

⁸ Erias Martínez, A. e Pena Graña, A., 1994 «Una estación rupestre nas Mariñas de Betanzos: As Travesas (Vigo, Paderne, A Coruña)», *Anuario Brigantino*, 17, páxs. 27-32.

⁹ Entre outros, Villoch Vázquez, V. «Monumentos y petroglifos: la construcción del espacio en las sociedades constructoras de túmulos del noroeste peninsular» *Trabajos de prehistoria*, 52, no 1, 1995, páxs. 39-55; López Plaza, S., «Asociación de grabados de «cazoletas» con el megalitismo salmantino», *Zephyrus*, no LII, 2009.

¹⁰ Véxase como exemplo os gravado de Chousa do Conde, que fora catalogado como (RE15069002), no concello de Pontedeume, e que sufriu agresións durante unha limpeza forestal, na zona dos cruciformes, G.A.T.T., 2019 «Gravados rupestres no concello de Pontedeume», *Anuario Brigantino*, 42, páxs. 11-20.

NORMAS DE PRESENTACIÓN DE ORIXINAIS DO ANUARIO BRIGANTINO

Tema

O *Anuario Brigantino* é una revista de investigación nos campos da Arqueoloxía, Historia, Historia da Arte, Historia da Literatura e Antropoloxía, podendo admitir excepcionalmente outros, segundo o criterio do Comité Científico. O ámbito de investigación primará o marco xeográfico de Betanzos e a súa comarca, sendo extensible ao resto de Galicia. Está editada polo Concello de Betanzos e a súa periodicidade é anual.

Orixinais

Os orixinais deberán ser inéditos. Oportunamente e diante de traballos de especial interese, o Comité Científico poderá contemplar a publicación de traducións, a reedición de traballos raros e/ou antigos, así como edicións corrixidas e/ou aumentadas de traballos publicados fóra da revista.

Formato, lingua e soporte

Os traballos deben enviarse por correo electrónico a anuariobrigantino@betanzos.net. Os textos remitiránse en galego, castelán, portugués ou inglés en calqueira programa de procesador de textos (Word, Open Office e similares) e as fotos en formato JPEG ou TIFF.

Extensión e ilustracións

Unha vez maquetado co estilo propio do *Anuario Brigantino*, aconséllase que o traballo non supere as 25 páxinas, se ben o Comité Científico poderá establecer as excepcións que considere oportunas.

Autor-Autores

Engadirase unha nota biográfica do autor ou autores, que non exceda as 5 liñas maquetadas. Dita nota debe incluír o correo electrónico, a institución onde presten os seus servizos e a labor que desempeñan.

Sumario e Abstract

Os orixinais deberán acompañarse dun sumario ou resumo na lingua do traballo e outro (abstract) en inglés, que non deben exceder, cada un, das 10 liñas maquetadas. Ademais haberá que escoller cinco palabras

clave que definan o contido do traballo e presentalas no idioma orixinal do traballo e na súa tradución ao inglés.

Texto

Empregarase a cursiva para aquelas palabras que se utilicen como denominacións técnicas ou sexan alleas á lingua na que se redacta o orixinal.

Utilizaranse as comiñas « ... » para as citas textuais breves (inferiores a 50 palabras); as demais irán en parágrafo á parte e sangradas na marxe esquerda sen entrecomiñar. As comiñas simples " resérvanse para conter significados. As supresións de texto nas citas indicaranse mediante tres puntos entre corchetes [...]. As intervencións do autor nas citas tamén se farán entre corchetes.

Citas bibliográficas

Citas parentéticas complementarias da bibliografía final.

No texto, entre paréntese, sitúase o apelido (ou apelidos, se se considera) do autor ou autores, con minúscula e sen a inicial do nome propio, seguido por coma, espacio e ano de publicación.

Se é preciso, despois de dous puntos, irá o número de páxina (se se sinala a primeira e a última, sepáranse por un guión). Se se trata dunha obra en varios volumes, antepoñerase o número do que corresponda ó da páxina, separados por coma. Se o envío non é a unha páxina senón a unha columna, un documento, etc. incluírase antes da cifra a abreviatura correspondente.

Exemplos: (Miguez, 2000), (García Bellido, 1943: 21), (Pastoureaux, 1988: 261-316), (Meijide, 1988: doc. 2, 38).

Cando no mesmo ano hai dúas ou máis publicacións dun mesmo autor ás que hai que referirse, colócase detrás do ano unha letra para identificalas: (Monteagudo, 2000a). Cando se inclúe o nome do autor no texto, entre parénteseponse só o ano e, se procede, as páxinas. Exemplo: Como indicou Barreiro Fernández (1984: 51)...

Se hai máis dun autor, inclúense todos ata tres, separados por comas, e se hai máisponse só o primeiro seguido de et al.

Notas ó pé

As notas ao pé aparecerán ao final do texto e non conterán referencias bibliográficas, xa que estas deberán aparecer dentro do propio texto e colocadas entre parénteses. As notas ao pé servirán unicamente para desenvolver de forma somera algunha idea ou aportación que non vaia aparecer no texto do artigo. Empregaranse as notas ao pé para citar as obras literarias antigas, as notas ao pé e os recursos electrónicos:

Recursos e edicións dixitais

Indicarase a dirección web e a data de consulta entre corchetes.

RICCIONI, Stefano (2008): «Épiconographie de l'art roman en France et en Italie (Bourgogne/Latium). L'art médiéval en tant que discours visuel et la naissance d'un nouveau langage», Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre, no 12 [<http://cem.revues.org/index7132.html>]. Consulta de 10-10-2008].

Notas de prensa

Poderán ir como nota ao pé indicando o título da publicación, a data de publicación, o número do exemplar e as páxinas. En caso de contar un título a nota ou a imaxe empregada, deberá ser escrito en cursiva.

Obras literarias antigas

Acoleranse ás referencias abreviadas de uso común, precedidas do nome do autor en maiúscula e do título da obra: SAN ISIDORO, Etimologías, II, 3, 5, entendéndose libro II, capítulo 3, sección 5. No caso de utilizar edicións modernas das mesmas, seguirase o formato da norma antecedente. Os textos bíblicos serán citados así: Éxodo 5, 1-2; Apocalipsis 12, 7. Pódense tamén utilizar as abreviaturas convencionais dos libros: Ex. 5, 1-2; Ap. 12, 7.

Bibliografía final

Monografías e obras colectivas

APELIDO(S), Nome completo (ano): Título en cursiva. Editorial, lugar de edición, [vol./tomo]. De existir varios autores, cada nome e apelido(s) se separarán por punto e coma. BARNAY, Sylvie (1999): Le ciel sur la terre. Les apparitions de la Vierge au Moyen Âge. Éditions du Cerf, París.

Se se trata dunha obra colectiva citada na

súa integridade, indicarase «ed./dir./coord.» entre o nome do compilador e o ano de edición.

CARRERO, Eduardo; RICO, Daniel (eds.) (2004): Catedral y ciudad medieval en la Península Ibérica. Nausicaä, Murcia.

Artigos de revistas

APELIDO(S), Nome completo (ano): «Título». Nome da revista en cursiva, vol./tomo, no, páxinas. YARZA LUACES, Joaquín (1974): «Iconografía de la Crucifixión en la miniatura española, siglos X al XII». Archivo Español de Arte, t. XLVII, no 185, pp. 13-38.

Capítulos de libros e contribucións en actas de congresos

APELIDO(S), Nome completo (ano): «Título». En: APELIDO(S), Nome completo (ed./dir./coord.): Título do libro ou volume de actas en cursiva. Editorial, Lugar de edición, [vol./tomo], páxinas. KENAANKEDAR, Nurith (1974): «The Impact of Eleanor of Aquitaine on the Visual Arts in France». En: AURELL, Martin (dir.): Culture Politique des Plantagenêt. Université de Poitiers-Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale, Poitiers, pp. 39-60.

Se o autor do capítulo coincide co autor do libro, non se reitera o nome, dándose por sobreentendido. SAUERLANDER, Willibald (1974): «Über die Komposition des Weltgerichts-Tympanons in Autun». En: Romanesque Art. Problems and Monuments. The Pindar Press, Londres, vol. I, pp. 223-267.

Catálogos de exposicións

Título da exposición en cursiva (ano), catálogo da exposición (Lugar, ano). Editorial, Lugar de edición. The Year 1200. A Centennial Exhibition at The Metropolitan Museum of Art (1970), catálogo da exposición (Nueva York, 1970). The Metropolitan Museum of Art, Nueva York.

No caso de citar unha contribución concreta dentro dun catálogo, proceder segundo a norma precedente incluíndo os datos precisos da exposición de acordo coa presente norma. CUADRADO, Marta (2001): «Virgenes abrideras». En: Maravillas de la España Medieval. Tesoro sagrado y monarquía, catálogo da exposición (León, 2000-2001). Junta de Castilla y León, vol. I, pp. 439-442.

Teses doutorais e memorias de investigación inéditas

APELIDO(S), Nome completo (ano): Título da tese en cursiva. Tese doctoral/memoria de investigación inédita, Universidade/centro de investigación.

PÉREZ HIGUERA, María Teresa (1974): Escultura gótica toledana. La catedral de Toledo (siglos XIII- XIV). Tesis doctoral inédita, Universidad Complutense de Madrid.

Edicións de fontes e obras literarias

NOME E APELIDO(S) (ano): Título en cursiva. Edición de APELIDOS, Nome (ano da edición moderna): Título da edición en cursiva. Editorial, Lugar de edición, [volume/tomo].

JOHANNES GERSON (1363-1429): Opera Omnia. Edición de DU PIN, Louis Ellies (1987): Johannes Gerson. Opera Omnia. George Olms Verlag, Hildesheim, vol. III.

Se non se pode precisar a data exacta da fonte orixinal, indicárase o século, e se tampouco fose posible indicar isto, deixárase en branco indicando ó final a data da edición moderna.

Ilustracións

As imaxes incluídas serán fotografías ou deseños libres de dereitos. En caso de reproducir imaxes xa publicadas, deberá citarse debidamente a fonte orixinal. No caso de imaxes tomadas de Internet, especificárase a dirección web e a data de captura. En todo caso, o autor do traballo será o responsable de calquera posible vulneración de dereitos. O envío das imaxes debe facerse en formato JPG ou TIFF, cunha calidade mínima que permita a súa edición e maquetación. De non ser así, poderá ser descartada. De existir un lugar determinado dentro do texto para a colocación das imaxes, debe ser indicado cunha numeración correlativa (Imaxe 1, Imaxe 2, etc.) para facilitar o traballo de edición posterior. Cada foto deberá ir acompañada dun texto para o pé de foto no que se citará a información do seguinte xeito: APELIDOS, Nome (Ano). Título ou descrición da fotografía en cursiva. Medidas, fondo.

Fig. 14. FERRER (ca.1890). Vendedoras na rúa da Porta da Vila. Arquivo Municipal de Betanzos.

Se se trata da reprodución dalgunha obra de arte o sistema será similar:

APELIDOS, Nome (Ano). Título da obra en

cursiva. Material e medidas se se coñecen. Fondo do que procede.

Fig. 15. LÓPEZ CRESPO, J. (1903). José Ildefonso Portal Montenegro. Museo das Mariñas.

Dereitos

Os autores serán sempre os responsables legais dos seus textos. Non se poderá esixir ningún tipo de remuneración económica nin a publicación do traballo supón ningún tipo de relación contractual co Concello de Betanzos.

Revisión

Será decisión do Comité Científico a publicación definitiva de cada traballo, tratando sempre de corrixir xunto co autor todos aqueles erros que sexan advertidos.

Os artigos de investigación estarán avaliados por dous expertos no tema, revisando o traballo de forma anónima seguindo o sistema de dobre cego e emitindo un informe no que se valorará a pertinencia da súa publicación.

A revista comprométese a adoptar unha decisión sobre a publicación de orixinais nun prazo de seis meses, reservándose o dereito de publicación nun prazo de dous anos, dependendo sempre das necesidades da revista.

O *Anuario Brigantino* contactará cos avaliadores aos que lles remitirá unha copia do texto sen indicio directo da identidade do autor e un modelo de informe no que se poida avaliar o contido do artigo, os aspectos formais, a calidade do texto, a clasificación tipolóxica no que deberemos encadralo e un veredicto no que se aconselle ou non a súa publicación ou a súa corrección. Estes datos poden ser enviados ao autor, tamén de forma anónima para o seu coñecemento e para favorecer as eventuais modificacións.

Corrección

Casa dos Espellos conta cun Comité de Redacción que revisará todos os textos e poderá propoñer modificacións nos mesmos aos autores, que disporán dun prazo máximo de dúas semanas para solventar os erros indicados. Non se permitirán cambios substanciais do texto entregado.